

BIRTHE SJÖBERG

Magins olika skepnader

Viktor Rydberg riktar i *Medeltidens magi* uppmärksamheten på framför allt utvecklingens religiösa aspekt – inte de sociala och kulturella aspekterna. Man kunde vänta sig att han helt och hållet fördömer magin eftersom han förknippar den med kyrkans dualistiska världssyn, enligt vilken tillvaron är en strid mellan ont och gott – mellan djävulen och Gud. Men i stället visar han en viss förståelse för magins tillblivelse och förklarar orsakerna till dess utbredning under medeltiden.

Första gången *Medeltidens magi* publicerades var 1864 i *Svensk månadskrift för fri forskning och allmän bildning*.¹ Året efter kom boken, som används här, ut på Lars Johan Hiertas förlag.² Den har fyra kapitel. Det första är en översikt och heter "Inledande blick på medeltidens verldsåskådning och dennas historiska uppkomst". I det andra, "Kyrkans magi", granskas bland annat de liturgiska riterna, medan det tredje kapitlet, "Den lärda magien", som från och med 1893 fick heta "Renässanstidens magi",³ behandlar den magi som utfördes utanför kyrk-väggarna av magiker och alkemister i deras sökande efter vad kyrkan menade var förbjuden kunskap. Bokens sista kapitel, "Folkets magi och kyrkans kamp med henne", tar upp folklig magi med så kallat hedniska rötter. Kyrkan införlivade vissa riter men djävulsmärkte andra.

---

¹ *Svensk månadskrift för fri forskning och allmän bildning*, red. Carl Simon Warburg, Göteborg 1864. De två första kapitlen publicerades i Första Bandet (januari–juni) och de två sista i Andra Bandet (juli–December). Tidskriften trycktes på *Handelstidningens* bolags tryckeri.

² Viktor Rydberg, *Medeltidens magi*, Stockholm: L.J. Hiertas förlag 1865.

³ I samband med ändringen av kapitelrubriken gjordes också smärre förändringar i texten. Ett fåtal rader ströks och ett tiotal lades till. Förändringarna påverkar dock inte textens innebörd i stort. Intressant är att Rydberg ansåg sig nödgad att översätta ett tyskt citat till svenska, men inte ett latinskt!

Rydberg tar också upp magi och skrock som överlevt genom tiderna.

Magin har, enligt Rydberg, sin grund i samma slags mänskliga behov som vetenskapen. Nämligen vår önskan att förstå sammanhången i den värld vi lever i. Innan vetenskapen fanns, eller där den inte var tillgänglig för alla, uppstod och växte i stället magin. Kunde man inte förklara något på vetenskaplig väg eller åtgärda en sjukdom med hjälp av medicinsk kunskap, vände man sig till magin i stället. Det är alltså detta Rydberg syftar på när han skriver: "Magien är vetenskapens förelöpare." (s. 34) Det skulle kunna uppfattas som att han menar att magin är vetenskapens moder. Men det bör snarare uppfattas så att han anser magin vara vetenskapens surrogat.

"En modern läsare", skriver Catharina Raudvere i *Kulturhjälten* 2009, "kan av titeln *Medeltidens magi* förledas tro att Rydberg författat skriften i syfte att gå till storms mot magin som en förvrängning av den sanna religionen och en förnuftets fiende som håller folket i okunskap". Hon fortsätter: "Tvärtom. Rydberg inleder det andra kapitlet med orden 'Magin är vetenskapens förelöpare'"⁴

Nu menar jag emellertid att kritiken av magin trots allt är omöjlig att bortse från. Direkt efter det att Rydberg har sagt att den är vetenskapens förelöpare förklarar han varför. Den "dunklare förnimmelsen" har alltid föregått den "klarare", skriver han, och i mänsklighetens utveckling har fantasins herravälde alltid föregått förståndets. Här finns alltså en naturlig kronologi mellan magi och vetenskap. Innan "det gafs" en filosofi och en naturforskning, skriver han, var "fantasiens i rörelse och skapade magien" (s. 35).

---

⁴ Catharina Raudvere, "Medeltidens magi – en religionshistorisk läsning", *Kulturhjälten. Viktor Rydbergs humanism*, red. Birgitta Svensson & Birthe Sjöberg, Stockholm 2009, s. 97.

En viktig anledning till att magin blev en förelöpare till vetenskapen är att den liksom denna utgår från att "allt som existerar utgör ett sammanhang". Därmed tillfredsställer båda det allmänmänniska behovet att förstå världen. Men det är inte mycket mer som förenar dem. Vetenskapen efterforskar detta sammanhang på "deduktionens eller induktionens väg" till skillnad från magin som stödjer sig på yttre likheter mellan ting, skriver Rydberg. Så ser magin till exempel ett sammanhang mellan koppar och planeten Mars eftersom båda har rödaktigt sken. Magin konstruerar alltså sammanhanget mellan "inkongruenta föremål" på fri hand "medelst godtyckliga associationer" (s. 35).

I syfte att förtydliga vad han menar med "förelöpare" ställer Rydberg antikens världsåskådning mot den medeltida. I det klassiska Grekland rådde en monistisk syn på tillvaron – inte en dualistisk, säger han. Av den anledningen kunde magin, som där *inte* var delad, fungera som ett utvecklingsstadium – en förberedelse för naturfilosofin. Här syftar han på tänkare som Diogenes, Thefrastos och efterföljare som Herakleides och Ptolemaios. Enligt Rydberg viker alltså magin efter hand för denna naturkunskap och kvar finns bara lämningar "inom de lägsta folkklasserna" (s. 36). I den dualistiska världsåskådningen, den medeltida kristna, är magin emellertid dubbel och därför också seglivad. Den magi som betraktas som god får leva kvar ostörd inom kyrkan medan den som påstås vara ond och vara i djävulens tjänst bekämpas av kyrkan med grymma metoder.

När Rydberg går igenom de tre olika exemplen på magi – kyrkans, den lärda och folkets magi – kan man klart urskilja en större förståelse för bruket av magi ju längre bort från kyrkan den befinner sig. Genom hela boken lyfter han icke desto mindre fram kyrkans del i magin, och fördömer den.

Kyrkans magi

Rydberg inleder kapitlet med de ovan citerade orden "Magien är vetenskapens förelöpare" och förklarar därefter vad han

menar. Han avslutar inledningen med följande varning till läsaren:

Det är icke skildrarens skuld, om läsaren i den kyrkliga magien skall finna en karikatur af det heliga, en karikatur, i hvilken det komiska öfverväges af det vidriga. Ju mer objektiv framställningen vill vara, desto obehagligare blir bilden. Vi skola därför fatta oss kort. (s. 37)

Det förhåller sig verkligen så, att det vid sidan av det "vidriga" finns komiska inslag i den kyrkliga magin. Ett sådant, som har citerats som exempel på Rydbergs kritik av nattvarden, är när han ironiserar över den av 1600-talsteologerna ställda frågan huruvida det välsignade nattvardsbrödet bevarar sina magiska egenskaper om det skulle råka ätas av en råtta. Rydberg visar att resonemangen från kyrkans män leder fram till allt löjligare och absurdare slutsatser (s. 39 f).

Ett annat komiskt exempel som lyfts fram är hur man tog itu med en invasion av ollonborrar utanför Bern år 1479. Kyrkan ingrep naturligtvis, och biskopen i Lausanne skrev genast ett utvisningsbrev, adresserat till ollonborrarna. Detta upplästes i kyrkan av församlingsprästen med folket som vittne. Brevet inleddes med "Du oförnuftiga, ofullkomliga kreatur, du ollon-borre [...] du, hvars släkt aldrig varit i Noaks ark" (s. 49). Det avslutas med en kallelse till ollonborrarna att de, om de inte redan försvunnit, om sex dagar, klockan ett, måste inställa sig vid domstolen i Lausanne. Eftersom det var en fullt laglig rättegång var man tvungen att skaffa en försvarsadvokat som kunde tala för ollonborrarnas sak. Ingen ville emellertid åta sig uppdraget. Då fick biskopen den briljanta idén att de ur helvetet skulle "uppbesvärja skuggan af en några år förut afliden illa känd sakkörare vid namn Perrodet" och ålägga honom att försvara ollonborrarna. Rydberg skriver: "Oaktadt förnyade kallelser behagade dock Perrodet lika litet som hans klienter inställa sig" (s. 50) Till sist avkunnades ändå domen som innebar att ollonborrarna blev bannlysta i den heliga treenighetens namn (s. 50).

Men som Rydberg varnade, det vidriga överträffar det komiska. Ett skrämmande exempel är häxförföljelserna, som hade sitt stöd i Häxhammaren, *Malleus malificarum*. I denna skrift, skriver Rydberg, "firar den kyrkliga och magiska åsikten på juridikens område sin triumf". (s. 57) I sista kapitlet om folkmagin återkommer han till dessa förföljelser.

Som avslutning på "Kyrkans magi" framhåller Rydberg följande korta "kärnsats": "[H]varje symbol, hvarje yttre handling och tecken, hvilken man tillägger en sjelfständig kraft till helgelse och en omedelbar moralisk inverkan, är magi." Därefter vänder han sig direkt till läsaren med orden:

Må den protestantiske läsare, för hvilken vi här skrifva, med denna sats pröfva, i hvilken mån reformationen, som vill återgifva den inre myndigheten - den enskildes förnuft och samvete - dess rätt, ännu har lyckats i sin uppgift. (s. 59)

Både Calvin och Luther tog bort mycket av den dualism som funnits inom kristendomen, skriver Rydberg, men tillägger att de inte tog bort allt, framför allt inte dess dualistiska grund. Många grenar klipptes bort men den "ännu lefnadsfriska stammen" fick stå kvar (s. 59). Så länge den finns kan dualismen åter växa sig stark. Till sist måste den utvecklas till en urartad "fetischtjänst" eller falla för en "fullständig monistisk reformation" (s. 59). Just nu, säger han, befinner vi oss i en brytningstid mellan dessa båda krafter:

Å ena sidan sväfvat djefvulstron, predikad från tusen talarestolar för den stora massan, som ett Damoklesvärd öfver civilisationens hufvud; å den andra utbreda filosofien och naturvetenskapen en rationell och monistisk världsåskådning till en allt större krets. (s. 59)

Rydberg deltog själv i denna kamp. Han hade under hela sin tid som författare och journalist - fram till 1864, då *Medeltidens*

magi publicerades – angripit dualismen och kämpat för monismen i olika slags texter.

Den lärda magien

I kapitlet "Den lärda magien" finns som sagt en viss förståelse för den magi som utfördes utanför kyrkan och universiteten. Här kan man kanske tycka att Rydberg borde ha varit *mot* magin och *för* universiteten. Såg han inte dessa som förnuftets boning? Nej, det är uppenbart att han i det här fallet inte gjorde det. Under medeltiden var skolastiken förhärskande, och han var kritisk till den.

Med beskrivningen av professorerna och studenterna visar Rydberg vad han anser om universiteten: "Föreläsningstimmen är inne" och professorerna är på väg till "vishetstemplett", draperade i styva mantlar och med "skolastmössan" på sina "djupsinniga" huvuden. Studenterna väntar i flockar. (s. 61) Men föreläsningarna är så urusla att han vänder sig till läsaren och utbrister:

Låtom oss så fort som möjligt vända ryggen åt detta sorg-lustiga lärdomssäte, der, likasom öfverallt annorstädes, gamla narrar lära unga höns-själur att beundra lumpenheter och unga örn-själur att förtvifla om vetandet. Nej bort härifrån och rakt – så rakt de slingrande gatorna medgifva – till den store magus, som, enligt hvad ryktet förtalt oss, valt sin boning här i staden. (s. 63)

Det här kapitlet skiljer sig från de andra rent narrativt. Här får vi en berättelse med en intern berättare.⁵ Upplägget påminner till viss del om *Lille Vigg's äfventyr på Julafton* (1875) på så sätt att berättaren, liksom Vigg, kommer in i en värld bortom sin egen. Han möter "magiern" från en svunnen tid precis som Vigg möter tomten. De får en möjlighet att se hur magikern respektive tomten arbetar. I slutet av berättelserna vaknar de upp. Har de drömt? Berättaren i "Den lärda magien" säger:

---

⁵ Berättaren befinner sig inom berättelsens värld, den så kallade diegesen.

”Jag vaknade med ångestsvetten på min panna, men lyckligtvis i min egen bädd och i nittonde århundradet” (s. 98).

Genom att låta berättaren förflyttas bakåt i tiden och möta magikern livs levande, kan han och hans arbete beskrivas inifrån. Magikern ges utrymme att grundligt förklara vad magin går ut på, vilket han också gör. Rydberg är påläst och hans beskrivning ligger, enligt religionshistorikern Jan Hjärpe, nära de magiska handböcker som finns kvar.⁶ Besöket hos magikern avslutas med ett experiment som går ut på att frambesvärja en demon. Kommentarer, som berättaren gör när han följer experimentet, berör endast hans egen situation eller egna känslor. Vid ett tillfälle säger han: ”Det måtte hafva legat något narkotiskt i dessa rökmoln. Jag betraktade dem i ett nästan halfdrömmande tillstånd, medan mina läppar ohörbart hviskade de anbefalda bönerna.” (s. 96 f). När magikern viskar ”Mod, manhaftighet... eller J ären förlorade!”, fäller berättaren omskakad en kommentar om honom, ”hvars blick sken af en dystyr, högtidlig beslutsamhet, hvars alla drag i detta ögonblick uttryckte en förfärande viljekraft.” (s. 95) Berättarens upplevelse är alltså inte helt igenom behaglig. Drogerna som magikern tycks ha använt i syfte att framkalla synerna ger dessutom ett sken av bedrägeri.

Efter den inflikade berättelsens slut återtar Rydberg sin granskande och kritiska hållning. Besöket hos magikern framställs, trots det förfärande, tveklöst mer givande än besöket på universitetet. Det är i kapitlets avslutande kommentarer som man kan notera att Rydberg har en viss sympati för medeltidens magiker. Han skriver: ”De ville dock något stort, dessa medeltidens lärde magier. Det var en väldig fantasiskapelse, deras vetenskap. Hon ligger i ruiner, för att aldrig mer uppstå, men de grusade spillrorna vittna om tron på en allomfattande mänsklig kunskap och magt.” (s. 98) Det var också bland dessa ”som aningar om framtiden började

---

⁶ Se Jan Hjärpes bidrag ”*Medeltidens magi*, arabisk teurgisk astrologi och romanen *Vapensmeden*”.

röra sig och en trängtan yppas till ett klarare ljus än det med hvilken skolasterna, herrar doctores angelici och seraphici, kände sig högligen sjelf-belåtna". (s. 99) Det var helt enkelt känslan av den härskande skolastikens och teologins otillräcklighet som hade "drifvit dem in i 'den hemliga filosofiens' tempel." (s. 99) Men för den skull är magin inte det bästa alternativet till den så kallade lärdomen vid universiteten – utan som sagt endast ett surrogat för den kunskapsförstående människan vid den här tiden.

En viktig del i Rydbergs kritik mot magikerna är deras arbetsätt, att de till skillnad från vetenskapsmännen på 1800-talet arbetar isolerade, ensamma. De tror att alla släktets krafter "äro inneslutna uti individens bröst". Varje enskild magiker hoppas att han ensam kan fullgöra vad dagens vetenskapsmän "klenmodigt" överlämnat åt "oöfverskådliga århundradens mängd", säger han (s. 66).

I ett långt avsnitt kommer Rydberg in på sin tids vetenskap. Han jämför den därefter med magin, vilket är till den senares nackdel. Även om den visionäre magikern skiljer sig från medeltidens lärde på samma sätt som Faust skiljer sig från den "pedantiska, gloshögfärdiga, bröststudieidkande nattmössan" Wagner, så är likheten mellan magin och den senare vetenskapen endast den att båda vuxit fram ur behovet att se och förstå sammanhangen i tillvaron. Rydberg riktar sig till sin samtid med följande ord:

J vetenskapsmän af det nittonde århundradet, huru olyckliga J skullen vara, om J icke en gång för alla beslutat inskränka edra förhoppningar till ett minimum! Att dö, sedan J dragit ett enda litet strå till sanningens lada, är den lott, som J underkasten er. Den bland er, som hittat en hitintills okänd blomma eller snigel, anser sig icke hafva lefvat förgäfvets. Att hafva funnet en formel, hvarunder en grupp af företeelser kan subsumeras, är redan en triumf. Denna försakelse, som gör enhvar, äfven den störste bland eder, endast till en liten flitig detaljarbetare på det ofant-

liga verk, hvars fulländning J skåden i ett oändligt fjerran och hvaraf J sjelfve icke ens kännen grundritningen - denna försakelse är sublim, men i högsta måtto smärtsam för den trängtande anden. (s. 65)

Det är så det måste vara även om det är smärtsamt för den som vill förstå. Den enskilde forskaren bidrar med en viktig bit av det stora verk som så småningom växer fram ur forskningen. Varje individs arbete är viktigt. Det ligger inte på denne att ensam slutföra allt. Rydberg fortsätter: "Den enskilde afstår för sin del från hoppet om hela sanningen, och han arbetar för släktet och efterverlden." Till och med filosofen, som försöker konstruera "makrokosmos' tecken", ser inte heller i sitt system en "slutgiltig lösning af 'verldsförklaringsens problem', utan blott en länk i den långa utvecklingskedjan" (s. 65). Här kommer Viktor Rydbergs liberala syn på vetenskapen fram. Förmuftet och det idoga arbetet kommer att föra mänskligheten framåt.

Men magikerna hade trots allt visioner om en "allomfattande mensklig kunskap". På så vis blev den lärda magin visserligen endast ett surrogat för dem som inte fick svar på sina frågor - men, som Rydberg skriver, det var ändå dessa "svärmiska naturer" som först "mornade sig och började tänka" när renässansens gryning "visade sig vid synranden". Stora män som Giordano Bruno befann sig någonstans mellan magins "dogmatisk-fanatiska spekulation" och filosofin, i de "gamla grekernas" och den "moderna tidens" mening. Inte överraskande ansåg kyrkan att Bruno var ateist och måste brännas på bål. Här blir det ännu tydligare vad Rydberg menar med att magin är vetenskapens förelöpare. Det fanns något i den som pekade framåt. Av det skälet finner man i slutorden av kapitlet uppmaningen att ta till vara gamla kulturers "förvärfvade insigter". Men inte alla! Nej, tillägger Rydberg, vi kan nämligen inte lita på att Guds inflytande kommer att hindra oss att även ärva "fädernas villfarelser".

Han kan bara driva oss att "sjelfve tänka, för att komma till klarhet" (s. 100).

Till skillnad från magin i det monistiska antika Grekland kunde den lärda magin i den dualistiska medeltida världen dessvärre inte utgöra något utvecklingsstadium för vetenskapen. Kyrkan ansåg att den styrdes av djävulen, en anledning till att den förföljdes och krossades. Kvar blev bara "de grusade spillrorna".

Folkets magi och kyrkans kamp med henne

Viktor Rydberg inleder kapitlet om folkets magi med att återknyta till distinktionen mellan den dualistiska och den monistiska världsåskådningen och hur det inom dessa åskådningar uppstod en dubbel respektive enkel magi. Därefter beskriver han hur kyrkan förhöll sig till den folkliga magin när ett område kristnades. Det utmärkande var att ingenting som människor trodde på förnekades. Istället behandlades allt i enlighet med det dualistiska "schemat" (s. 102). Antingen upphöjdes det till något heligt, eller så sänktes det till något diaboliskt. Som exempel nämner Rydberg olika fester varav några fördömdes som hedniska ritualer medan andra omvandlades till kristna högtider. (s. 107)

Det dualistiska schemat användes också senare på 1200-talet när kyrkan tog itu med sekterismen. Kyrkan ansåg, skriver Rydberg, att det fanns ett samband mellan kätteri och häxeri och slog därför fast att "alla kättare borde anses som djefvul-ens svurne undersåter och invigde i hexeriet, om än icke alla hexmästare och hexor fördenskull vore kättare" (109 f). Alla medel användes för att "upprätthålla hierarkien och beaktelsens enhet" (s. 110).

Rydberg pekar på hur häxförföljelserna liksom kättarförföljelserna blossade upp strax före reformationen och hur de fortsatte in på 1600-talet i de protestantiska länderna. De svenska häxprocesserna i Dalarna i mitten av 1600-talet, som blev internationellt kända, låter Rydberg oss möta i *Fribytare* på Östersjön.

Inom dagens forskning är orsakerna till att förföljelser uppstod just vid den här tiden, inte bara i Sverige utan på många platser i Europa och i USA, omdiskuterade. Några anser att kvinnoöverskottet efter 30-åriga kriget tvingade änkor att försörja sig själv utanför de manliga skrånorna – ofta inom naturläkekonsten. Deras verksamhet väckte avund och kyrkan utpekade den som häxkonst. Andra pekar på kyrkans behov att visa sin auktoritet. Även andra förklaringar har framförts.⁷

Rydbergs egen förklaring är att dualismen, dogmatiken och det kyrkliga förtrycket bar största skulden till förföljelserna. Den lutherska tron skulle stadfästas och skiljas från andra sekteristiska trosuppfattningar.

Sammanväger man det som Rydberg skildrat i första upplagan av *Fribytare på Östersjön* med hans redogörelser i *Medeltidens magi* – där han pekar på den påstådda förbindelsen mellan kättare och häxor – blir det tydligt att häxprocesserna i Dalarna, enligt kyrkan, var behövliga på grund av denna förbindelse. Under den svenska lutheranismens dogmatiseringsperiod blev behovet att kontrollera församlingsborna stort. Rydberg anser att det helt enkelt var det religiösa vansinnets period. Religionskrigen hade ödelagt stora delar av Nord-europa – och överallt där ”olika tänkesätt yppades på de religiösa dogmernas område” slog överheten till. (s. 92)

Det märks tydligt i *Medeltidens magi* att det är kyrkans roll i häxförföljelserna som upprör Rydberg mest. Gång på gång pekar han på den dualistiska världsåskådningen som orsak till dem. Ett utslag av den är påven Innocentius' VIII:s bulla som kom 1484 samtidigt med munken Sprengers skrift, *Häxhammaren*. Bullan och skriften ”bragte det onda till dess spets. Helvetet var icke längre ett inbillningskraftens foster; vi se det i sin fulla verklighet upprättadt på jorden”. Helvetet sträckte

---

⁷ Se vidare delkapitlet ”Häxprocesserna” i Birthe Sjöberg, *Den historiska romanen som vapen, Viktor Rydbergs Fribytare på Östersjön och hans ungdomsjournalistik*, Hedemora: Gidlunds 2005, s. 144–163.

sig, tillägger Rydberg, lika långt som kristendomen sträckte sig (s. 112). Allt tillintetgjordes: förstånd, sedlighet och mänsklig känsla. Världen förvandlades till "ett dårhus" (s. 114).

Att det var kvinnor som dömdes för häxeri berodde, enligt Rydberg, även det på *Häxhammaren* och 1400-talets teologer. I *Häxhammaren* ställs frågan varför det företrädesvis är "kvinno-könet" som slår sig på häxeriet. Svaret är enkelt, menar Sprenger, och pekar på hur kyrkofäderna i alla tider har klagat på kvinnan. Därefter hänvisar han till den helige Krysostomus ord: "Hvad är qvinnan annat än en vänskapens fiende, ett oundvikligt straff, ett nödvändigt ondt, en naturlig frestelse, en önskvärd olycka, en städse rinnande tårekälla, ett ondt naturens verk, öfverdraget med skimrande fernissa?" (s. 115 f.)

Vidare kan man i *Häxhammaren* få, påstår Rydberg med ironi, en egen utläggning om vad ordet femina betyder, nämligen "den som hafver mindre tro; ty fe betyder tro och minus mindre" (s. 116). Rydberg kommenterar: "Slika etymologier förekomma flera i 'Hexhammaren'. Ordet Diabolus (djefvul) härledes af *duo* två och *bolus* bit, hvilket förklaras så, att djefvulen fiskar på en gång efter två bitar: själen och kroppen." (s. 116) Redogörelsen för *Häxhammaren* avslutas med orden: "Läsaren har nu tillräckligt beskådat denna frukt på djefvulstrons träd. Dess beskådande må ingifva ovilja, men det är lärorikt." (s. 123)

Tidigare talade Rydberg om att reformationen inte hade utrotat dualismen. Den "lefnadsfriska stammen" fanns kvar och kunde skjuta nya skott. Han kritiserar inte bara medeltidens katolska kyrka utan också den lutherska. Han tycker sig se den medeltida kyrkans magi blomma upp i 1800-talets nylutheranism. Därför är det viktigt för honom att peka på Luthers del i djävulstron. Luther, som inte kunde "frigöra sig från sin tids vidskepelse", skriver han, förkunnar flerstädes "att djeflarne kunna afla barn med menniskor." (s. 106) Nej, Luther är lika lite oskyldig som andra teologer. Det var med Bibeln i hand, som teologerna "helgade förfarandet" (s. 124). Det var med hjälp av kyrkofäderna och med "spetsfundiga

resonnemanger", som lärdomen försvarade det. "De protestantiske theologerna brände ikapp med de katolske", säger Rydberg. Luther och de förste reformatörerna "städfade icke, utan befrämjade och förökade djefvulstron." (s. 124)

I kapitlet om folkets magi och "kyrkans kamp mot henne" får den senare delen störst utrymme. Endast en tredjedel ägnas åt folkets magi medan resten tar upp kyrkans övergrepp. Fördelningen visar på Rydbergs engagemang mot dualism och dogmer. I sista delen av kapitlet, där han ger exempel på folk-ets magi, tar han upp alrunan, vampyrer och allmänt skrock. Han beklagar att skrocken levde kvar hos folket medan "Havamal endast genom skriftställarens hand har räddats ur tidens flod" (s. 133).

Men när nöden var som störst, skriver Rydberg, kom räddaren, renässansen, till världen. "Den helleniska andan, återfödd genom studiet af klassisk litteratur och klassisk konst, blef den Messias, om hvilken var förutsagdt, att han skulle sätta sin häl på den gamle ormens hufvud och frälsa mänskligheten ur dödens och djefvulens våld." (s. 139) Med renässansen fick förnuftet sitt segertåg. Den hellenistiska andan störtade medeltiden och "drefvo djefvulen och helvetet på flykten in i den skräpvrå af andens rike, der de för närvarande befinna sig, men från hvilken de vid hvarje politisk reaktion åter titta fram, nyfiket spejande, om de icke än en gång skola kunna taga den stora vida verlden i besittning" (s. 140). Men Rydbergs framtidstro är trots allt ändå stor:

Men detta skall svårligen lyckas dem, så länge det värnas om tankens frihet och vetenskapens sjelfständighet såsom främsta villkoret för mänsklighetens andliga hälsa, och det skall blivfa dem omöjligt, sedan en utbredd bildning lärt allmänheten inse, att djefvuls-dogmens premisser, ifall de ånyo kunde i folkmedvetandet inskärpas, skulle än en gång förete samma konsekvenser, som här ofvan skildrats, och återföra oss till hexbålens rysliga tider. Detta vilja säkerligen icke ens de ortodoxa kämparne för djefvuls-

läran; men de besinna ej, att historien handlar följdriktigare än de och botar allmänna villfarelser endast på det sätt, att släktena få draga de yttersta konklusionerna ur desamma och lida af deras verkningar. (s. 140)

Tankens frihet, vetenskapens självständighet och utbredd bildning kan trots allt hålla "djefvulen" och "helvetet" instängda i den andliga skräpvrån för all framtid! Med denna förtröstansfulla övertygelse avslutar Rydberg *Medeltidens magi*.

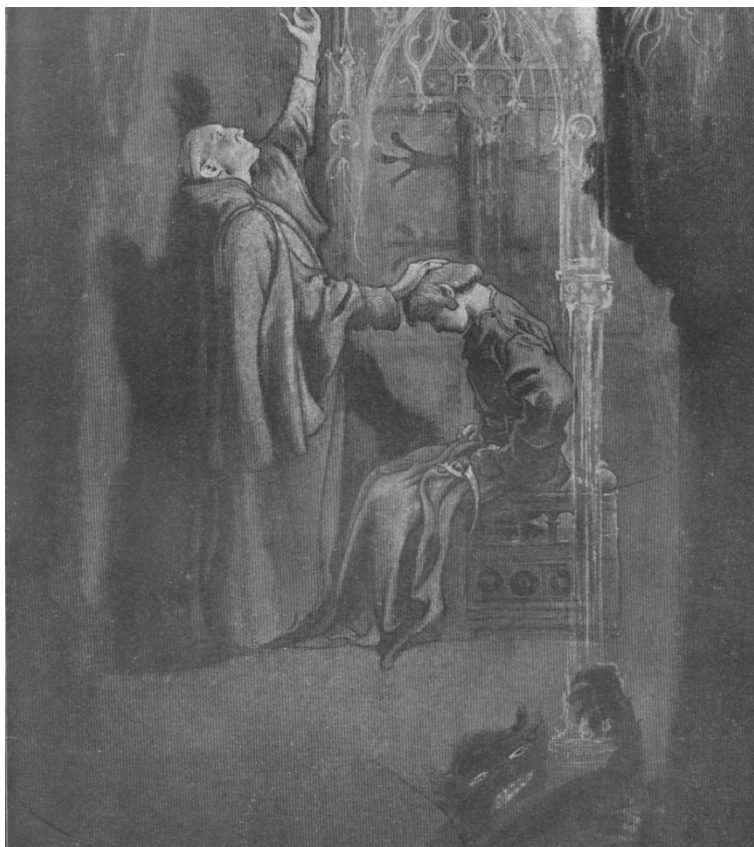

Illustration av Carl Larsson till Singoalla (1894)